

Капарова Ч.А.

КООМДУК ТЕЛЕВИДЕНИЕНИН СТАНДАРТТАРЫ ЖӨНҮНДӨ

Капарова Ч.А.

О СТАНДАРТАХ ОБЩЕСТВЕННОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ

Ch.A. Kaparova

ON THE STANDARDS OF PUBLIC TELEVISION

УДК: 808.2; 070.4 (575.2) (04)

Телевидение, башка массалык маалымат каражаттары сыяктуу эле айрым бир тараптар, же атайын органдар тарабынан башкарылат. Коммерциялык телевидениелерде мындай милдетти ага ээлик кылуучулар аткарсат, мамлекеттик телеканалдардын иши мамлекеттик кызматтар аркылуу жөнгө салынат. Ал эми коомдук делген массалык маалымат каражаттарынын ишмердиги, биринчи кезекте коомчулук тарабынан, ошондой эле саясий күчтөр жана уюмдар аркылуу көзөмөлдөнөт. Бирок, кандай гана шартта болбосун, коомдук телевидение мыйзам чегинде иш алып барат. Кыргыз Республикасынын мыйзамдары буга стандарттуу түрдөгү негиздерди түзүп берген, бирок бир катар суроолор бар. Коомдук телевидениени кантип түзүү керек, анын башкаруусу кандай болушу шарт, анын ишмердигин ким каржылайт, коомдук телевидениеге кызыкдар тараптардын таасирин кандайча чектөө керек? Буга дароо жооп берүү мүмкүн эмес, бирок, чет элдик тажрыйбаларды өздөштүрүүшү керек.

Негизги сөздөр: коомдук телевидение, мамлекеттик телерадио, жеке менчик телеканал, маалыматтык коммуникация, технология, мыйзамдуулук, байкоочу кеңеш.

Телевидением, так же как и другими средствами массовой информации управляют отдельные стороны или специальные органы. Если в коммерческом телевидении такую функцию выполняют владельцы, то дела государственных телеканалов регулируются через государственные должности. А деятельность общественных средств массовой информации контролируется в первую очередь со стороны общества, а также посредством политических сил и организаций. Но в каких бы то ни было условиях коммерческое телевидение осуществляет свою деятельность в рамках закона. Законы Кыргызской Республики, создали для этого основы стандартного типа, однако есть ряд вопросов. Как нужно составить общественное телевидение, каким должно быть его управление, кто финансирует его деятельность, каким образом нужно ограничить влияние заинтересованных в общественном телевидении? Сразу ответить на эти вопросы невозможно, но нужно осваивать опыт зарубежных стран.

Ключевые слова: общественное телевидение, государственное телерадио, частный телеканал, информационная коммуникация, технология, законность, наблюдательный совет.

Television, as well as other media, is controlled by individual parties or special bodies. If in the commercial television this function is performed by the owners, then the affairs of the state television channels are regulated through public offices. And the activities of the public media are controlled primarily by society, as well as through political forces and organizations. But under any circumstances, commercial television operates within the framework of the law. The laws of the Kyrgyz Republic have established a standard type for this, but there are a number of issues. How to create public television,

what should be its management, who finances its activities, how to limit the influence of the parties interested in public television? It is impossible to answer these questions immediately, but you need to learn the experience of foreign countries.

Key words: public television, state television and radio, private television channel, information communication, technology, legality, supervisory board.

Жаңы маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүүсү жана жайылтылышы менен глобалдуу маалыматтык революцияга жол ачылып, анын коомдун саясий, экономикалык, башкаруу, илим жана маданият өндүү чөйрөлөрүнө таасири барган сайын өрүш алууда. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар XXI кылымдагы коомду калыптандырууга таасир этүүчү маанилүү факторлордун бири катары каралып келет. Жаңы этап маалыматтарды чукул алмашуу, өзгөчө массалык маалымат каражаттардын өнүгүүсү менен башталган. Жаңы компьютердик жана заманбап телерадиоберүүлөр технологияларынын ишке кириши менен маалымат алмашуу процесси жаңы деңгээлге көтөрүлүп, анын социалдык-психологиялык мааниси күчөдү. Телекөрсөтүүнүн коомдук кызмат катары каралган концепциясы (public service broadcasting) Европа Биримдигине кирген көптөгөн мамлекеттердин медиасистемасында негизги орунду ээлейт. Көрсөтүүлөрдүн бул түрүнүн өзгөчөлүгү - так жана бейтарап маалыматтарды берүү, жалпы коом үчүн актуалдуу делген ар башка тематикалардагы программалардын көп түрдүүлүгүн камсыздоо. Коомдук телевидениени маанилүү шарттарынын бири анын өкмөт менен бизнестен көз карандысыздыгы, каржылоонун да көз карандысыз өзгөчө системасы.

Коомдук телевидение деген эмне? “Коомдук” деген терминдин алкагынан алып карасак, телевидениени бардык социалдык топторго жеткиликтүүлүгү жана коомдун кызыкчылыгында иш алып баруусу түшүндүрүлөт [14]. Коомдук телерадиоберүүлөр (англ. public broadcasting) – бул негизги максаты коомго кызмат көрсөтүүгө багытталган радиоуктуруу жана телекөрсөтүү (public service) [7].

Коомдук телевидение түшүнүгүнүн бир нече аныктамасы бар. Алардын бири – коммерциялык эмес жана мамлекеттик болбогон телевидение гана коомдук боло алат. Дагы башка аныктама “Коомдук телерадиоберүүлөр жөнүндө” деген Европалык мыйзамда белгиленген. Бул Европадагы телерадио берүүлөр биримдигинин Юридикалык департаментинин директору, доктор Вернер Румпхорст тарабынан да-

ярдалган. Анда, коомдук телевидение болуу үчүн үч шарт аткарылышы керек деп жазылган. Алар – коомдун кызыкчылыгына кызмат кылуу, коом тарабынан каржылануу, коомдун көзөмөлүндө болуу [14]. Бизде “каржылануу” деген жери мамлекеттин казынасына такалып жатат, бирок бул көрсөткүчтүн башкача варианттары да бар.

Коомдук телевидение жөнүндө толук түшүнүк алуу үчүн чет элдик тажрыйбага кайрылып көрөлү. Мындай телевидениенин “пионери” катары таанылган Британиялык BBC компаниясы 1922-жылы түзүлгөн (Би-Би-Си). Негизделгенден беш жылдан кийин бул компания коомдук берүүлөр корпорациясы болуп өзгөргөн [3]. Улуу Британиянын коомдук берүүлөрүнүн тарыхы жакшы пикирлерге бай. Би-Би-Си, же BBC (англ. British Broadcasting Corporation – Британиялык берүүлөр корпорациясы Би-би-си) – бул Британиянын жалпы улуттунун коомдук телерадиоберүүлөр уюму [9]. Адегенде Би-Би-Си берүүлөрүн Лондондон көрсөткөн коммерциялык мекеме катары белгилүү эле. 1925-жылы Британиянын Парламенти радиоберүүлөр жаатындагы саясатты аныктоо үчүн атайын комитет түзгөн. Бул анын жаңы ММКны мамлекеттин жана жеке монополиянын таасиринен алыстатуу зарылчылыгын эске алуу менен компаниянын макамын өзгөртүү сунушун иштеп чыккан. Ошентип Би-Би-Си кайра түзүлүп, компанияны башкаруу органынын атайын системасы жана аны каржылоонун жаңы тартиби иштелип чыккан. Кайра түзүүлөр Би-Би-Синин көз карандысыздыгын камсыздоо жана анын жалпы жарандардын алдында жоопкерчилигин аныктоо максатын көздөгөн. Парламент “Би-Би-Синин” ишмердүүлүгүнө, негизинен анын бюджеттик каражаттарды колдонуу боюнча жылдык отчетуна көзөмөлдүк кылат. Дал ушул Британиянын коомдук берүүлөр боюнча модели башка мамлекеттерде негиз катары кабыл алынып, иштеп жатат, бирок бир дагы коомдук делген компания Би-Би-Си көрсөткөн тажрыйбаны толук кандуу ишке ашыра алган жок. Себеби, ар бир мамлекеттин калыптанып калган шарттары бар, мисалы Финляндиянын шарты Эстониянын шартына окшобойт.

Мамлекеттик телевидениенин эң мыкты модели катары Кытай тажрыйбасы мисал боло алат, ал эми коомдук телевидениенин үлгүсү катары Батыш Европа, Түндүк Европа жана Япония, Австралия, Индия, Канада өлкөлөрүндө иштелип чыккан тажрыйбаны үйрөнсө болот. Коммерциялык телевидениенин өнүгүүсү боюнча АКШ алдыңкы орунда. Буга 1943-жылы түзүлгөн “ABC” телевидениесинин жалпы улуттук тармагын, 1987-жылы ошондой эле улуттук тармак макамын алган “Fox” телевидениесин мисал кылууга жарайт. Бул тармактар жеке менчик колдо, бирок алардын программалары көрүүчүлөргө акысыз таратылат. Тармактар болсо жарнамаларды, телепрограммаларды өндүрүү жана сатуу, аудио жана видео кассеталарды соодалоо, автордук укуктарды алып сатуу аркылуу каржыланат. Ошондой эле баалуу кагаздар менен болгон иш-аракеттер финансылык булагын чындап келет. Коммерциялык жана коомдук

телевидениенин ортосундагы айырма алардын ишмердүүлүгүндөгү экономикалык негиздерге таянат. Азыркы телевидениени уюштурууда аракеттерди айкалыштыруу принцибин эске алуу зарыл. Мисалы, коомдук менен коммерциялык, же мамлекеттик менен коммерциялык телевидениени айкалыштыруу менен ишти жөнгө салуу. Россия, Украина, Прибалтика мамлекеттеринин нормативдик-мыйзам базалары каржылоонун аралаш моделин сунуштайт, ал – мамлекеттик бюджет, жарнама жана спонсордук жардам. Бул модель берүүлөрдү каржылоого байланышкан мамлекеттик каражаттын тартыштыгынан улам иштелип чыккан дешет, бирок бул жерде кеп жалаң гана “тартыштыкта” эместиги түшүнүктүү го.

Коомдук берүүлөрдүн ролун ишке ашыруу үчүн анын ишмердиги мамлекеттен көз карандысыз болушу негизги шарттардын бири. Коомдук телевидение объективдүү жана ишенимге ээ болушу үчүн ал үч тармакта көз карандысыз болушу керек - каржылык көз карандысыздык, башкаруу көз карандысыздык жана редакциялык көз карандысыздык [13, 382-б]. Дал ушул үч түрү өз ара тыгыз байланышта жана коомдук телевидениенин ишиндеги жалпы сапатка таасир этет. Кыргызстандын укуктук-ченемдик документтерине ылайык, тактап айтканда “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө”, “Мамлекеттик сырларды коргоо жөнүндө”, Журналисттин кесиптик ишмердигин коргоо жөнүндө”, “Жарнама жөнүндө”, “КТРК жөнүндө” мыйзамдар өлкө аймагындагы бардык телеканалдарды коомдук, мамлекеттер аралык, мамлекеттик жана жеке менчик деген топторго бөлөт. Коомдук телевидение улуттун коомдук массалык маалымат каражаты, ал мамлекеттик, жеке менчик, коммерциялык, диний жана башка кызыкчылыктардан көз карандысыз иштеген жана өзүнүн миссиясын коомдун, жарандардын кызыкчылыгында аткарган мекеме.

Мамлекеттик телеканал – бул ээси катары өкмөт таанылып, мамлекеттик бюджеттен каржыланган, редакциялык саясаты жана стратегиясы тиешелүү министрлик тарабынан көзөмөлдөнгөн булак. Мисалы, Кыргызстандагы облустук телерадио компаниялар. Мамлекеттер аралык телеканал – бул мамлекеттер аралык биргелешкен келишимдин алкагында иш алып барган, катышуучу-мамлекеттердин толук ыйгарым укуктуу өкүлдөрү тарабынан бекирилген уставга ылайык аракеттенген булак. Мисал катары “Мир” мамлекеттер аралык телерадио компаниясын карасак болот. Жеке менчик телеканалдар – бул бир же бир нече юридикалык жана жеке тараптар аркылуу негизделген мекеме. Алар негизинен коммерциялык ишмердүүлүк менен, мисалы ишкердик, депутаттардын партиялык дебаттары, жеке тараптардын программалары ж.б менен аракеттенет. Кыргызстандагы бардык телекомпаниялар түрүнө жана ээлик кылуу формасына карабастан мыйзам чегинде ишмердик жүргүзүүгө милдеттендирилген. Кыргызстандагы коомдук телевидение катары Кыргыз Республикасынын Коомдук телерадио берүүлөр корпорациясы эсептелинет. Анын ишмердиги 2011-

жылдын 21-декабрында кабыл алынган “Коомдук телерадио берүүлөр корпорациясы жөнүндө” деген мыйзамга ылайык ишке ашат. Бул мыйзамдын 2013-жылдын 6-июнундагы редакциясында Коомдук телерадиоберүүлөр корпорациясы Улуттук телерадио берүүлөр корпорациясынын укуктук мураскору, ал коомдук берүүлөрдү өнүктүрүү максатында ачыктык, адилеттүүлүк жана калыстык принциптерине ылайык, Кыргыз Республикасынын Коомдук телерадиоберүү корпорациясынын ишин жөнгө салат деп белгиленген [12]. Коомдук телерадио берүүлөр корпорациясы жөнүндөгү мыйзамда каналдын ишмердүүлүгүнүн укуктук негиздери, анын юридикалык макамы жана уюштуруу принциптерин белгилеген. Экинчи беренесинде каналдын ишин жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын мыйзамдары деп жазылып, Корпорация өзүнүн ишинде Кыргыз Республикасынын Конституциясына, маалымдоо каражаттар боюнча мыйзамдарга таянат, ченемдик укуктук актыларды эске алат, ошондой эле эл аралык келишимдерди жетекчиликке алат деп белгиленген [12].

Мыйзамда корпорациянын ишмердигине байланышкан негизги түшүнүктөр жазылып, аны ишке ашыруунун жолдору белгиленген. Мисалы, “телерадиоберүүлөр” деген түшүнүк “телерадио программаларды жана кошумча маалыматтарды эфир аркылуу (жер алдындагы жана спутниктик передатчиктер) же кабелдик тармактар (санарип, чубалгылар, компьютердик ж.б ыкмалар) аркылуу таркатуу деген түшүнүктү берет [12]. Мыйзамдын дагы бир беренесинде корпорациянын ишмердүүлүгүнүн укуктук негиздери камтылып, каналдын юридикалык макамы аныкталган. Корпорация юридикалык тарап болуп саналат, анын жеке белгилер символикасы, КР мамлекеттик герби чагылдырылган мөөрү, кыргыз жана орус тилдеринде жазылган аталышы бар. Экинчи беренде ошондой эле, КТРКнын макамы баса белгиленип, ал менчиктештирүүгө жатпайт деп аныкталган [12]. Коомдук телерадио берүүлөр корпорациясы жөнүндөгү мыйзамга ылайык, ишкананын массалык маалыматты эркин табууга, алууга, өндүрүүгө жана жайылтууга болгон укугу мамлекет тарабынан кепилденет. Ошол эле учурда телерадиопродукцияларды чыгаруу мыйзамдар тарабынан каралган учурларды кошпогондо, эркин, көз карандысыз жана кандайдыр бир чектөөлөрсүз жүзөгө ашырылат. (“ММК жөнүндө”, “Мамлекеттик сырларды коргоо жөнүндө”, Журналисттин кесиптик ишмердигин коргоо жөнүндө”, “Жарнама жөнүндө”, “КТРК жөнүндө” ж.б). Массалык маалымат каражаттары жөнүндө” КР мыйзамына ылайык, цензураны жүзөгө ашырууга жана цензуралык иш-милдеттерди жүзөгө ашыруу милдети кирген уюштуруучулук түзүмдөрдү түзүүгө жол берилбейт. Коомдук телерадио корпорациясынын Байкоочу кеңеши КТРКны башкаруучу жогорку орган болуп саналып, 15 мүчөдөн турган, 5 жылга шайланган коллегиялык орган. Мыйзамда белгиленгендей, партиянын лидерлери, Жогорку Кеңештин, жергиликтүү кеңештердин депутаттары же мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылар Кеңеш-

тин мүчөлөрү боло алышпайт. Кеңештин курамы Жогорку Кеңеш тарабынан 5 жылга бекитилип, Президенттен - 5, Жогорку Кеңештен - 5, жарандык коомдон - 5 мүчө тандалат [12]. Кеңеш өз ишинде Кыргыз Республикасынын Конституциясын, мыйзамды жана маалымдоо каражаттарынын ишин жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларын жетекчиликке алат.

Коомдук телерадио берүүлөр корпорациясы республикалык бюджеттен каржыланат. Ошондой эле корпорация жарнамалык, гранттык, демөөрчүлүк каражаттар жана өндүрүмдөрдү, кызматтарды, автордук укуктарды, чарбалык ишмердиктерди жүргүзүүдөн тапкан жеке кирешелери менен иш жүргүзө алат. Корпорациянын имараты, кыймылсыз жана кыймылдуу мүлктөрү мамлекеттин менчиги болуп саналат. Белгилей кетүүчү жагдай, Коомдук телевидениени мамлекеттин эсебинен каржылоо азайып жатат. Мындан улам коомдук макамды толугу менен сактап калуу үчүн мамлекеттик каржылоодон көз карандысыз кылуу аракеттерин ишке ашыруу зарыл. Коомдук телекөрсөтүүнү объективдүү жана ишенимдүү булакка айлантуу үчүн анын каржылык, башкаруучулук жана редакциялык көз карандысыздыгын кепилдөө зарылчылыгы турат. Коомдук телевидениени өнүгүүсүнө жана коомдук болуп толук калыптануусуна эки негизги фактор таасир этет. Бул – коомдук телевидениени өкмөттөн көз карандысыз каржы булагын издөө жана башкаруу саясатты өзгөрттү. Бийликтен жана саясий партиялардан көз карандысыз кылып кенири укуктарга ээ болгон автономдуу органды түзүү (Байкоочу кеңеш) кажет. Кыргыз Республикасынын мыйзамдык-нормативдик базасы болсо коомдук телеканалдардын институтун өнүктүрүүгө ылайык иштелип чыккан.

Адабияттар:

1. Аманкулова Н. Основные тенденции развития журналистики Кыргызстана / Н.Аманкулова. - Б., 2006.
2. Артемов В.Л., Семенов В.С. Би-Би-Си: История, аппарат, методы радиопропаганды. - М.: Искусство, 1978. - 256 с. - (Империализм. События. Факты. Документы.).
3. Беглов С.И. Четвертая власть: британская модель. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. - 256 с.
4. Беглов С.И. Империя меняет адрес: британская печать на рубеже тысячелетий. М.: Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, Факультет журналистики МГУ, 1997. - 136 с.
5. Битюков А.Е. Кыргызтелерадио: страницы прошлого, люди, ожидания... / Е.А.Битюков. - Б., Бийиктик плюс, 2012. - С. 248
6. Битюков А.Е. ОТРК: пора ожидаемых сдвигов, или Время всматриваться и воспринимать / А. Битюков // Слово Кыргызстана. - 2013. - 1 марта.
7. Большая российская энциклопедия, 2005. - 451 с. - (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю.С. Осипов; 2004-2017.
8. Губина Т.Н. Россия и Великобритания в аспекте информационной политики «Русской службы» BBC. - Вып. 4. - Acta Diurna, 2008. - 256 с.
9. История Русской службы Би-би-си. Русская служба Би-би-си (выпуск 9 апреля 2009).

10. Кандыбин Е. Как добиться лояльности СМИ: цензура в Кыргызстане / Е. Кандыбин. - Б., 2006.
11. Кыргыз Республикасынын Конституциясы – Конституция Кыргызской Республики. - Б.: Изд-во “Кенеш”, 2016. (2010-жылдын 27-июнунда Референдумда кабыл алынды.
12. Об общественной телерадиовещательной корпорации Кыргызской Республики. Закон Кыргызской Республики (принят ЖК КР 18.12.2011 // Эркин Тоо. - 2002. - 10 января.
13. Прайс М. Телевидение, телекоммуникации в переходный период: право, общество и национальная идентичность. / М. Прайс. - Москва., 2000. - 382 с.
14. Рублевская М. В. Общественное телевидение: международный опыт и создание обязательных общедоступных телеканалов в России. / М. Рублевская. "Информационное право", 2011. - N 3.

Рецензент: д.филол.н. Мамбеталиев К.И.
